

תנורו של עכנאי

מים ראשונים: יש קשר מעניין (אפילו שניים) בין הפרשה וסיפור תנורו של עכנאי. נשתדל להראות קשר זה ואולי אף לחדש דבר מה בסיפור תנור זה שכבר רבים ליבנו והסיקו בו דברים הרבה, בחום רב, מלמעלה ומלמטה, מלפנים ומאחור; ופרקוהו לכל החוליות והחתיכות האפשריות. אנו נתמקד, כאמור, בקשר של הסיפור עם פרשת השבוע.

מסכת בבא מציעא דף נט ע"א – ע"ב

נתן התם: חתכו חוליות ונתן חול בין חוליא לחוליא, רבי אליעזר מטהר וחכמים מטמאין.¹ וזה הוא תנור של עכנאי.² מאי עכנאי? – אמר רב יהודה אמר שמואל: שהקיפו דברים כעכנא זו, וטמאוהו.³

תנא: באותו היום השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם ולא קיבלו הימנו. אמר להם: אם הלכה כמותי - חרוב זה יוכיח. נעקר חרוב ממקומו מאה אמה ... אמרו לו: אין מביאין ראייה מן החרוב. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - אמת המים יוכיחו. חזרו אמת המים לאחוריהם. אמרו לו: אין מביאין ראייה מאמת המים. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - כותלי בית המדרש יוכיחו. היטו כותלי בית המדרש ליפול. גער בהם רבי יהושע, אמר להם: אם תלמידי חכמים מנצחים זה את זה בהלכה - אתם מה טיבכם? לא נפלו מפני כבודו של רבי יהושע, ולא זקפו מפני כבודו של רבי אליעזר, ועדין מטין ועומדין. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - מן השמים יוכיחו. יצאתה בת קול ואמרה: מה לכם אצל רבי אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום! עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: לא בשמים היא.⁴ - מאי לא בשמים היא? - אמר רבי ירמיה: שכבר נתנה תורה מהר סיני, אין אנו משגיחין

¹ הדיון הוא אם תנור כזה נחשב לכלי ומקבל טומאה או לא. ראה פירוש שטיינזלץ שם: "תנור של חרס שחתכו חוליות חוליות לרוחבו ונתן חול בין חוליה לחוליה, ר' אליעזר מטהר שלדעתו אין זה נחשב לכלי וחכמים מטמאים שהרי בפועל תנור שלם הוא".

² עכנא הוא נחש בארמית. לפי ההסבר שלהלן, השם "תנורו של עכנאי" נוצר כאן באירוע זה שבבית המדרש, כאשר חכמים הקיפו את רבי אליעזר בדברים (דיבורים) רבים וצרו עליו כמו נחש שסובב ולופת את טרפו. אבל מלשון המשנה במסכת כלים ה' י, שהגמרא כאן מצטטת: "חתכו חוליות ונתן חול בין חוליא לחוליא ר' אליעזר מטהר וחכמים מטמאין זה תנורו של עכנאי", משמע יותר כפי ששטיינזלץ מפרש, בהערה הקודמת, שמבנה התנור שעשוי חוליות מזכיר את הנחש שעשוי 'טבעות'. ראה גם הלשון בתוספתא עדויות פרק ב הלכה א: "חיתכו חליות ונתן חול בין חוליא לחוליא, ר' אליעזר מטהר וחכמים מטמאין. והיה נקרא תנור של עכנאי שעליו רבו מחלוקות בישראל". ושם ארבעה דברים שר' אליעזר מטהר וחכמים מטמאים.

³ השווה עם המשנה במסכת יבמות פרק א משנה ד: "בית שמאי מתירין הצרות לאחים ובית הלל אוסרים ... אף על פי שאלו אוסרין ואלו מתירין אלו פוסלין ואלו מכשירין לא נמנעו בית שמאי מלישא נשים מבית הלל ולא בית הלל מבית שמאי. כל הטהרות והטומאות שהיו אלו מטהרין ואלו מטמאין לא נמנעו עושיין טהרות אלו על גבי אלר". ראה דיון על משנה זו בגמרא יבמות דף יד שמרכך מעט את "לא נמנעו" ואומרת שהודיעו זה לזה או שמבחינה בין וודאי לספק, אבל פשט המשנה הוא ברור; והשאלה היא אם בית שמאי ובית הלל יכלו לחיות ביחד כאשר "אלו מטהרין ואלו מטמאין", מדוע לא כך עם ר' אליעזר? האם השתנתה השעה וראו צורך להכריע? ראה גם תוספתא מסכת מקוואות (צוקרמאנדל) פרק א, מחלוקת ר' טרפון ור' עקיבא לגבי מקוה שנמצאה חסרה, שהדיון מסתיים בהכרעה של רוב: "נמנו עליו וטמאוהו" ור' טרפון מקבל את דין הרוב ואפילו משבח את ר' עקיבא בר פלוגתו שהיה צעיר ממנו ומעין תלמיד-חבר ואומר לו: "כל הפורש ממך כפורש מחיינו". במה שונה המקרה כאן?

⁴ ר' יהושע עומד על רגליו וקובע נחרצות: "לא בשמים היא". את התוספת של דברי ר' ירמיה הבאה בצמוד: "שכבר נתנה תורה מהר סיני, אין אנו משגיחין בבת קול וכו'", ניתן בשני אופנים שונים. האחד, שכל אלה הם דברי ר' ירמיה; ושנייה, שר' ירמיה רק מסביר: "מאי לא בשמים היא? - שכבר נתנה תורה מהר סיני", וההמשך: "אין אנו משגיחין בבת קול, שכבר כתבת בהר סיני בתורה: אחרי רבים להטות", הם השלמת דברי ר' יהושע. הנפקא מינה הוא האם האמירה: "אין אנו משגיחים בבת קול" היא אמירה של תנאים (ר' יהושע) או תוספת מאוחרת של האמוראים (ר' ירמיה). וכבר הארכנו לדון בניתוח זה בדברינו [בת קול בסיני ובבית המדרש](#) בחג השבועות, כולל השוואה עם גרסת הירושלמי במסכת מועד קטן, ועוד יש לדון בהרחבה בסיפור תנורו של עכנאי בהזדמנות אחרת. נמשך בקשר לפרשת השבוע – בהר.

בבת קול, שכבר כתבת בהר סיני בתורה: "אחרי רבים להטות.⁵ - אשכחיה רבי נתן לאלהו, אמר ליה: מאי עביד קודשא בריך הוא בההיא שעתא? - אמר ליה: קא חייך ואמר נצחוני בני, נצחוני בני.⁶

אמרו: אותו היום הביאו כל טהרות שטיהר רבי אליעזר ושרפום באש, ונמנו עליו וברכוהו. ואמרו: מי ילך ויודיעו? - אמר להם רבי עקיבא: אני אלך, שמא ילך אדם שאינו הגון ויודיעו, ונמצא מחריב את כל העולם כולו. מה עשה רבי עקיבא? לבש שחורים, ונתעטף שחורים, וישב לפניו בריחוק ארבע אמות. - אמר לו רבי אליעזר: עקיבא, מה יום מיומיים? - אמר לו: רבי, כמדומה לי שחברים בדילים ממך.⁷ - אף הוא קרע בגדיו וחלץ מנעליו, ונשטט וישב על גבי קרקע. זלגו עיניו דמעות. לקה העולם שליש בזיתים, ושליש בחטים, ושליש בשעורים. ויש אומרים: אף בצק שבידי אישה טפח. תנא: אך גדול היה באותו היום, שבכל מקום שנתן בו עיניו רבי אליעזר נשרף. ואף רבן גמליאל היה בא בספינה, עמד עליו נחשול לטבעו. אמר: כמדומה לי שאין זה אלא בשביל רבי אליעזר בן הורקנוס. עמד על רגליו ואמר: ריבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי, ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך, שלא ירבו מחלוקות בישראל. נח הים מזעפו.⁸

אימא שלום אשתו של רבי אליעזר אחותו של רבן גמליאל הייתה.⁹ מאותו מעשה ואילך לא הניחה לו לרבי אליעזר ליפול על פניו. אותו היום ראש חודש היה והתחלף לה בין מלא לחסר. ויש אומרים שבא עני ועמד על הדלת (השער) והיא הוציאה לו פת. מצאה אותו שהוא נופל על פניו, אמרה לו: קום, כבר הרגת את אחי. בינתיים, יצא קול שופר מבית רבן גמליאל שמת. אמר לה: מנין ידעת? אמרה לו: כך מקובלני מבית אבי אבא: כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה.¹⁰

שם, דף נח ע"ב – נט ע"א

משנה

כשם שאונאה במקח וממכר כך אונאה בדברים. לא יאמר לו בכמה חפץ זה והוא אינו רוצה ליקח. אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים, אם הוא בן גרים לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך, שנאמר: "וגר לא תונה ולא תלחצנו".

גמרא

תנו רבנן: "לא תונו איש את עמיתו" (ויקרא כה יז) - באונאת דברים הכתוב מדבר. אתה אומר באונאת דברים, או אינו אלא באונאת ממון? כשהוא אומר "וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את

⁵ כאן אפשר למצוא קשר ראשון מעניין לפרשתנו הפותחת בפסוק: "וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר" וממשיכה מיד אחרי כן במצוות השמיטה. וכבר נדרש העניין בספרא בהר פרשה א (והובא ברש"י בתחילת הפרשה): "וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר - מה ענין שמיטה אצל הר סיני? והלא כל המצות נאמרו מסיני! אלא מה שמיטה נאמרו כללותיה ודקדוקיה מסיני, אף כולם נאמרו כללותיהם ודקדוקיהם מסיני". מצוות שמיטה היא היוצא מן הכלל המעיד על הכלל. התוקף הבסיסי של כל המצוות הוא תורה מסיני. אבל אחת המצוות החשובות שנתנו בסיני היא "אחרי רבים להטות" ו"לא תסור מכל אשר יורוך", היינו, בסיני נקבע גם שאין עוד סיני. אחרי סיני יש רק דעת חכמים בבית המדרש. אחרי סיני - "לא בשמים היא". זה נותן לאמירה: "מה עניין שמיטה אצל הר סיני" משמעות נוספת: מה שמיטה משעה שנתנה בהר סיני ונמסרה לחכמים שוב איננה חוזרת לסיני ואין משגיחים בבת קול היוצאת משמים, אף כל המצוות משעה שנתנו בהר סיני, כללותיהם ודקדוקיהם בבית המדרש נקבעים. ומי מייצג עמדה תקיפה זו? ר' יהושע בן חנניה. זה לא רק ר' יהושע בר הפלוגתא הקבוע של ר' אליעזר. זה גם ר' יהושע שעומד ומנשק את האבן שעליה היה ר' אליעזר יושב בבית המדרש ומכריז: "האבן הזאת דומה להר סיני, וזה שישב עליה דומה לארון הברית" (שיר השירים רבה א א). הערכה, כבוד אמיתי והכרה בגדולתו של בר הפלוגתא - כן. הסכמה לדעתו כשהוא חולק עליו בהלכה - לא. הסכמה לשינוי יסודות השיטה ההלכתית כלליה ודקדוקיה והכנסת קולות משמים לבית המדרש - לא ולא!

⁶ מיעטנו בהערות לסיפור עצמו, הגם שיש רבות כאלה באמתחתנו (ובאמתחתם של רבים וטובים שכאמור האריכו לדון בסיפור זה), כי אנו מבקשים להתמקד בקשר של הסיפור לפרשת השבוע.

⁷ שהוא לשון עדינה של נידוי. ראה הנוסח במקבילה בירושלמי מועד קטן פרק ג הלכה א: "ביקשו לנדות את רבי ליעזר אמר אמרין מאן אזל מודע ליה? אמר רבי עקיבא: אנא אזל מודע ליה. אתא לגביה א"ל רבי ר' חביריך מנדין לך". ורק אחרי זה התחיל ר' אליעזר להפוך סדרי בראשית עם החרוב ואמת המים. השוואת שני הסיפורים של תנורו של עכנאי בבבלי ובירושלמי מצריכה עיון מיוחד. ראה דברינו ר' אליעזר בן הורקנוס - סיפור בחמש מערכות בדפים המיוחדים.

⁸ האם בכך מסתיים הסיפור? האם יחד עם הים (המים!) נחו גם חובשי בית המדרש ממחלוקתם וזעפם?

⁹ קטע זה של הגמרא הוא במקור בארמית. הבאנו כאן את התרגום לעברית עפ"י שטיינזלץ.

¹⁰ איתני הטבע נחו מזעפם, אבל תלמידי חכמים "שנשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף וכל דבריהם כגחלי אש" (אבות ב י) לא נחו ולא שקטו. אפילו "בית אבא" ששכנע את הים, אפילו המשפחה הקרובה - הגיס, לא עמדו בפני נקמתם. אבל אנו שואלים, מה ל"שערי אונאה" כאן? אונאה זו, מאן דכר שמייה? (מי דבר עליה?). ובכלל, מי כאן הונה את מי? לפי הסיפור, חכמי ישראל הם שהונו את ר' אליעזר בן הורקנוס. במה? בכך שעמדו על דעתם? בכך שנדו אותו? בקיצור, מה עניין אונאה כאן ומהיכן צצה פתאום?

אחיו" (שם שם יד) - הרי אונאת ממון אמור. הא מה אני מקיים "לא תונו איש את עמיתו" - באונאת דברים.¹¹ הא כיצד? אם היה בעל תשובה אל יאמר לו זכור מעשיך הראשונים. אם היה בן גרים אל יאמר לו זכור מעשה אבותיך. אם היה גר ובא ללמוד תורה אל יאמר לו: פה שאכל נבילות וטריפות שקצים ורמשים בא ללמוד תורה שנאמרה מפי הגבורה? ... אם היו חולאים באים עליו או שהיה מקבר את בניו, אל יאמר לו כדרך שאמרו לו חבריו לאיוב: "הלא יראתך כסלתך תקותך ותום דרכיך, זכור נא מי הוא נקי אבד ואיפוא ישרים נכחדו" (איוב ד ז).¹² ... רבי יהודה אומר: אף לא יתלה עיניו על המקח בשעה שאין לו דמים, שהרי הדבר מסור ללב, וכל דבר המסור ללב נאמר בו: "ויראת מאלהיך".¹³ אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: גדול אונאת דברים מאונאת ממון, שזה נאמר בו "ויראת מאלהיך" וזה לא נאמר בו "ויראת מאלהיך".¹⁴ ורבי אלעזר אומר: זה בגופו וזה בממונו. רבי שמואל בר נחמני אומר: זה - ניתן להישבון, וזה - לא ניתן להישבון אמר רב חסדא: כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה, שנאמר: "הנה ה' נצב על חומת אנך ובידו אנך" (עמוס ז ז). אמר רבי אלעזר: הכל נפרע בידי שליח חוץ מאונאה, שנאמר: "ובידו אנך".¹⁵

אבות דרבי נתן נוסח ב פרק יג

אמרו עליו על ר' אליעזר בן הורקנוס כשבקש ללמוד תורה, חורשין הרבה היו לאביו והוא היה חורש בטרשין. ישב לו והיה בוכה. א"ל אביו: בני, מפני מה אתה בוכה? שמא מצטער אתה שאתה חורש בטרשין? למחר בוא וחרוש על גב מענה. ישב לו על גב מענה והיה בוכה. א"ל אביו: מה אתה בוכה? אמר לו: שאני מבקש ללמוד תורה. אמר לו: והרי בן כ"ח שנים אתה ואתה מבקש ללמוד תורה? אלא לך וקח לך אשה והוליד ממנה בנים והוליך לבית הספר. היה מצטער ג' שבתות עד שנגלה עליו אליהו. אמר לו: עלה לך אצל בן זכאי לירושלים. עלה, ישב לו והיה בוכה.¹⁶ א"ל: בן מי אתה? ולא הגיד לו - מה אתה בוכה? מה תבקש? א"ל: ללמוד תורה. א"ל: מימך לא נכנסת לבית הספר ולא למדת קריאת שמע ולא תפלה ולא ברכת המזון? א"ל לאו. עמד ולמדו שלשתן.¹⁷ א"ל: מה אתה מבקש? לקרות או לשנות? א"ל לשנות. היה מלמדו שתי הלכות כל ימות השבת ובשבת היה חוזר עליהם ומדבקן. עשה שמונה ימים ולא טעם כלום עד שעלה ריח פיו לפניו וטרדו מלפניו. וישב לו והיה בוכה. א"ל: למה אתה בוכה? א"ל: שהעמדתי מלפניך כאדם שהוא מעמיד מלפניו מוכה שחין. א"ל: בן מי אתה? א"ל: בן הורקנוס אני. א"ל: הלא את בן גדולי העולם ולא היית מודיעני? היום את סועד אצלי. א"ל

¹¹ ראה פסוקים יד, יז בפרק כה בפרשתנו הדנים באיסור הונאה, כחלק מהפרשיה הדנה במכירת שדות בין יובל ליובל. פסוק יד פותח את הפרשיה במילים: "וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך, אל תונו איש את אחיו" ופסוק יז, חותם את הפרשיה במילים: "ולא תונו איש את עמיתו ויראת מאלהיך אני ה'". החזרה והכפילות וגם לשון פסוק יז עצמו (שאינו מזכיר מקח וממכר) אומרים דרשני - חידוש יש בו. מפסוק יד הפותח יש ללמוד הונאת ממון ואילו מפסוק יז החותם יש ללמוד הונאת דברים. ודווקא על אונאת דברים נאמר "ויראת מאלהיך אני ה'" (הגם שכפשוטו אפשר לומר שסיום זה חל על הפרשיה כולה, ראה למשל פירוש אבן עזרא על הפסוק).

¹² אם אדם בא לנחם את חברו, או לסעוד אותו בחוליו והוא נכשל ובוחר במילים לא נכונות, הריהו עובר על לא תעשה של הונאת דברים. עד כדי כך!

¹³ כל הקטע הנפתח ב-"תנו רבנן", מופיע, כמעט מילה במילה, בספרא (תורת כהנים) בפרשתנו, פרשה ג פרק ד. מכאן ואילך, דברי האמוראים.

¹⁴ מכאן לקחנו את דברינו בהערה 11 לעיל.

¹⁵ כאן אנו נמצאים כבר לקראת סוף הדיון ההלכתי בדיני אונאה, אונאת דברים בפרט. מספר שורות לאחר מכן, בתחתית העמוד, מתחיל הסיפור על תנורו של עכנאי. ומסיים כפי שראינו באמירה של אמה שלום, אשתו של ר' אליעזר בן הורקנוס, אחותו של רבן גמליאל: "כך מקובלני מבית אבי אבא כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה". לא בכדי ממוקם סיפור תנורו של עכנאי במסכת בבא מציעא פרק הזהב. בהבדל ברור מאגדות אחרות בש"ס, משתלבת אגדתא זו היטב בסוגיה ההלכתית הדנה, במקרה זה, בהלכות נזיקין וממונות. (שילוב כזה מצוי יותר במדרשי התנאים, ספרא, מכילתא). הרי לנו איפה הקשר לפרשת השבוע ותשובה לשאלה: "מה ענין תנורו של עכנאי אצל פרשת בהר". פרשת בהר היא המקור לאיסור הונאת דברים שהוא המוטו המרכזי של סיפור תנורו של עכנאי. אלא שכעת חוזרת השאלה שהעלינו בהערה 10 לעיל: איזו הונאת דברים יש כאן? מיקום הסיפור בהלכות אלה נזיקין, בין שערי אונאה של רב חסדא (אמורא דרשני) ובין שערי אונאה של רבן גמליאל הזקן נכדו של הלל (מראשוני התנאים, "אבי אבא" של רבן גמליאל המוזכר בסיפור הוא רבן גמליאל דיבנה) מדהים בעוצמתו ומשמש דגם ייחודי של שילוב אגדה והלכה, אבל באמת איזו הונאת דברים יש כאן? איזו ברירה הותר ר' אליעזר לחכמים?

¹⁶ ריבוי הבכיות של ר' אליעזר בן הורקנוס מחייב הסבר. ראה בסיפור המקביל בפרקי דרבי אליעזר (פרק ראשון ושני) בכיות הרבה יותר. אולי בוכה הוא במובן של מצטער ויושב נוגה. ואולי הבכיות מסמלות את המעבר מכל שלב לשלב הבא, את הקושי שבעשיית הצעד הבא. מי שעתיד להיות מגדולי הדור לא "לקק דבש" בתחילת דרכו. שום דבר לא בא לו בקלות. השווה עם תחילתו של ר' עקיבא שהיה לומד את אותיות האל"ף ב"ת ביחד עם בנו (אבות דרבי נתן נוסח א פרק ו).

¹⁷ בנוסח המקביל בפרקי דרבי אליעזר שכאמור מרבה בבכיות, יש כאן עוד בכי, בין לימוד שלושת הדברים הבסיסיים: תפילה, קריאת שמע וברכת המזון, שבכך כאילו הסתפק ר' יוחנן בן זכאי בשלב ראשון ובין לימוד התורה שאיתו ר' אליעזר מבקש להמשיך ובגללו בא לירושלים ועזב את בית אביו העשיר. ועכ"פ, ר' יוחנן בן זכאי, גדול הדור, עוסק בחינוך נערים ומלמדם קריאת שמע, תפילה וברכת המזון.

כבר סעדתי אצל בני אכסניא שלי. שלח רבן יוחנן לבני אכסניא שלו. אמר להם: אצלכם סעד אליעזר היום? אמרו לו: לאו, והרי יש לו שמונה ימים שלא טעם כלום... וכיון ששמע ר' יוחנן בן זכאי, עמד וקרע את בגדיו. א"ל: אי לך ר' אליעזר שהיית מושלך מבינותינו. אבל אני אומר לך: כשם שעלה ריח פיך לפני, כך תהא משנת פיך יוצאה מסוף העולם ועד סופו. קורא אני עליך "ושם האחד אליעזר" (שמות יח ד).¹⁸

ויקרא רבה פרשה לג סימן א

"וכי תמכרו ממכר לעמיתך" - זהו שכתוב: "מות וחיים ביד לשון" (משלי יח כא) ... רבן גמליאל אמר לטבי עבדו: צא, קנה לנו ציב [חתיכת בשר] טוב מן השוק. יצא והביא לו לשון. לאחר ימים אמר לו: צא, קנה לנו ציב רע מן השוק. יצא והביא לו לשון. אמר לו: מהו זה? כשאמרתי לך צא קנה לנו ציב טוב מן השוק, הבאת לנו לשון; וכשאמרתי לך צא קנה לנו ציב רע מן השוק, הבאת לנו לשון! אמר לו: אדוני, ממנו הטוב וממנו הרע. כשהוא טוב - אין טוב ממנו, וכשהוא רע, אין רע ממנו.

רבי עשה סעודה לתלמידיו. הביא לפניהם לשונות רכים ולשונות קשים. התחילו בוררין את הרכים ומניחין את הקשים. אמר להם: בני, דעו מה אתם עושין. כשם שאתם בוררין את הרכין ומניחין את הקשים, כך יהיה לשונכם רך אלו לאלו. לפיכך משה מזהיר את ישראל "וכי תמכרו ממכר לעמיתך.. אל תונו איש את אחיו".¹⁹

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים 1: רק לפני מספר שבועות, בפרשת פרה, דנו בדמותו של ר' אליעזר בן הורקנוס, בדברינו [משה, ר' אליעזר ופרה אדומה](#). כנראה שקשה לנו להיפרד מדמות מופלאה זו. עוד הרחבנו לדון בסיפור על סופו של ר' אליעזר ופטירתו בדברינו ר' אליעזר בן הורקנוס – סיפור בחמש מערכות בדפים המיוחדים.

מים אחרונים 2: כבר זכינו לשוב ולדון במדרש ויקרא רבה האחרון שהבאנו, בדברינו [אונאת ממון ורכות הלשון](#) בפרשה זו.

מים אחרונים 3: עיקר מגמתנו בדף זה היה להציג את סיפור תנורו של עכנאי בהקשר של אונאת דברים המוזכרת בפרשתנו, וכן את דמותו של ר' אליעזר בן הורקנוס. אך בעצם הנושא של "לא בשמים היא" ו"אין משגיחין בבת קול" יש לדון ולהרחיב בנפרד. אין הדברים כה פשוטים. ראה דברינו לא בשמים היא בפרשת ניצבים. ראה גם דברינו אחרי רבים להטות בפרשת משפטים בהם התייחסנו במקצת לנושא בת הקול שלא נעלמה מבית המדרש, גם אחרי פרשת תנורו של עכנאי. ראה תוספתא סוטה יג ג, ברכות נא ע"ב, שבת יד ע"ב, יומא ט ע"ב, יבמות יד ע"א, מכות כג ע"ב, ירושלמי ברכות א ד, ירושלמי סוטה ט יג ועוד ועוד.

¹⁸ ראה המשך הסיפור שם שאביו של ר' אליעזר, הורקנוס, עולה לירושלים על מנת לנדונו מנכסיו (בעצת האחים) ושומע את בנו דורש בפני חכמי ירושלים: "אמר לו ריב"ז: אליעזר, אמור לנו דבר אחד מדברי תורה. אמר לו: אמשול לך משל, למה אני דומה? לבור הזה שאינו יכול להוציא מים יותר ממה שהוא מכניס (ר' אליעזר בור סוד שאינו מאבד טיפה, כך מונה ריב"ז את שבחו במסכת אבות). אמר לו: אמשול לך משל, למה הדבר דומה? לבאר הזאת שהיא מזלת ומוציאה מים מאליה, כך את יכול לומר דברי תורה יתר ממה שנאמר למשה בסיני (האם כאן רומז ריב"ז משהו לר' אליעזר?). "אל ב' וג' פעמים ולא קבל עליו. יצא ריב"ז והלך לו. והיה ר' אליעזר יושב ודורש דברים יותר ממה שנאמר למשה בסיני ופניו מאירות כאור החמה וקרנותיו יוצאות כקרנותיו של משה ואין אדם יודע אם יום הוא ואם לילה". ויש עוד הרבה מה לדרוש ולחקור בסיפור זה, אלא שמה שחשוב לנו הוא האם הסיפור על תחילתו של ר' אליעזר בן הורקנוס נותן לנו פתרון על אונאת הדברים שבתנורו של עכנאי? יותר מדי רמיזות קושרות את שני הסיפורים: ר' יוחנן בן זכאי קורע את בגדיו, ר' יוחנן בן זכאי אומר לר' אליעזר: אי לך ר' אליעזר שהיית מושלך מבינותינו, הריח הרע שיצא מפיו של ר' אליעזר, ההשוואה עם משה בדרשתו, הורקנוס בא לנדות את בנו ועוד. האם אין ר' אליעזר משול כמו גר שנתגיר שיש להיזהר מאד באונאת דברים כלפיו: "אם היה בן גרים אל יאמר לו זכור מעשה אבותיך. אם היה גר ובא ללמוד תורה אל יאמר לו: פה שאכל נבילות וטריפות שקצים ורמשים בא ללמוד תורה שנאמרה מפי הגבורה?". ודאי שחכמים צדקו במחלוקתם עם ר' אליעזר. הם כנראה צדקו גם כשנדו אותו. הוא לא הותיר בידם שום אפשרות אחרת. אבל האונאה קיימת. את הצער האישי אי אפשר למחוק. בנדותם אותו ובהוציאם אותו מבית המדרש הם גורמים לו לבכות פעם אחת נוספת ואולי אפילו לתהות על מהלך חייו שעזב הכל מאחוריו ובא ללמוד תורה. וחבריו שלא הרגישו אז שלא אכל שמונה ימים ושהוא "מושלך מבינותם", שוב כעת משליכים אותו.

¹⁹ חזרנו למדרש בפרשת השבוע. מי הונה את מי? מי הראשון שנקט לשון קשה והלהיט את היצרים בבית המדרש (והיו הרבה כאלה, ראש השנה פרק ב משנה ט, ברכות כח, הוריות יג ועוד). בסופו של דבר, השאלה "מי אשם", "מי התחיל", מי הונה את מי, איננה כל כך רלוונטית. מה שחשוב הוא להקפיד לקיים שיח תרבותי בו כולם יודעים מה הם עושים וכיצד הם מדברים. לברור את הלשונות הרכים ולהניח את הקשים. להקפיד שהדין ההלכתי המבוסס על העיקרון "אלו ואלו דברי אלהים" ליווה בתרבות דבור של "יהיה לשונכם רך אלו לאלו". לפיכך משה מזהיר את ישראל "וכי תמכרו ממכר לעמיתך.. אל תונו איש את אחיו". שים לב שמדרש זה חוזר דווקא לפסוק יד ולא לפסוק יז (ראה הערה 7 לעיל) ומעדיף אותו, בניגוד לספרא ולגמרא בבבא מציעא, כפסוק של "לשון רכה" ומניעת הונאת דברים. כנראה שבסופו של דבר, מה שקובע הוא השפה של חיי המסחר והיום-יום.

